

- Калишевського (До 300-річчя з дня народження)
// Укр. іст. журн. – 1990. – № 12.
6. Смолій В.А. Українська козацька держава // Укр.
іст. журн. – 1991. – № 4.

О.М. Тараненко

ІСТОРИОГРАФІЯ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ П. СКОРОПАДСЬКОГО: СТАН НАУКОВОГО ВИВЧЕННЯ ТА ПЕРІОДИЗАЦІЯ

Історіографічний аспект революційних подій 1917–1920 рр. в Україні давно привертав увагу багатьох дослідників. Існує великий масив різноманітних за змістом, різнопланових за проблематикою, широтою висвітлюваних аспектів, а також за формою і жанром історіографічних досліджень, які так чи інакше стосуються нашої теми. Автор запропонованої статті ставить за мету з'ясувати історію історіографії аграрної політики П. Скоропадського, її періодизацію.

Варто зазначити, що протягом десятиліть аграрна політика П. Скоропадського відверто й цілеспрямовано фальсифікувалася або ж просто замовчувалася науковцями колишнього СРСР. Українська історіографія за радянської доби була суперечливою і неоднозначною, її розвиток відбувався під пресом тоталітаризму й позначився ідеологізацією. Склалося так, що вказана тема від початку дослідження як радянськими, так і діаспорними вченими, висвітлювалася, як правило, не в науковій, а у політичній площині, з позицій тих чи інших політичних партій чи напрямів. У післявоєнний період дослідники діаспори відійшли від цих позицій і стереотипів. Радянською ж історіографією ігнорувалася факт існування суверенної Української Держави за доби революції. Більше того, він був зарахований до явищ „буржуазного націоналізму” і фактично не вивчався.

Водночас, ураховуючи те суспільно-політичне значення, котре радянськими ідеологами надавалося тематиці революції та громадянської війни, активність її розробки була надзвичайно високою. Тому вже на початку 1920-х рр. з'явилася потреба в історіографічному осмисленні чисельного матеріалу, що з'явився саме тоді на теренах Радянської України. Стаття Д. Фурманова „Краткий обзор литературы (непериодической). О гражданской войне (1918–1920 гг.)” є першою з історії історіографії революції та громадянської війни [1]. Варто зазначити, що істориком було опрацьовано значний масив джерел. Особливістю вказаного вище дослідження є те, що воно виконане виключно на матеріалах неперіодичних видань, які класифіковані автором за регіональним та проблемно-тематичним принципами.

З кінця 1920-х–початку 1930-х рр. у радянській історичній науці остаточно утверджується так званий партійно-класовий принцип, повністю нищиться національна самобутність, а окремішніа схема української історії М. Грушевського оголошується антинауковою, контрреволюційною. На основі вказаного вище принципу зроблено історіографічний нарис Є. Герман [2]. Цінність її дослідження полягає в аналізі праць своїх колег-попередників, що стосувалися робітничого руху під час громадянської війни в районах „контрреволюції”, у тому числі в Українській Державі 1918 р.

Прикметним є те, що всі ці перші історіографічні роботи публікувалися як бібліографічні огляди. Проте ця обставина є закономірною, оскільки в цей час радянська історіографія ще тільки починає формуватися як окрема повноцінна галузь історичної науки.

Період 1930-х–першої половини 1950-х рр. характерний такими особливостями: „Нейтралізувавши націоналістів і контрреволюціонерів”, очистивши від них установи ВУАН, влада у 1936 р. заснувала Інститут історії України АН УРСР, співробітниками якого стали історики-марксистки, яким було доручено створення „марксистської історії України”. Вихід у 1938 р. „Короткого курсу історії ВКП(б)” завершив процес пристосування історичного минулого до нових політичних стандартів.

У цей період пріоритети історичної науки в УРСР, СРСР визначалися особливостями як внутрішнього суспільно-політичного життя, так і зовнішньополітичними чинниками: культ особи Й. Сталіна, репресії, Друга світова та Велика Вітчизняна війни. Варто зазначити, що в 1930-х – першій половині 1950-х рр. домінували не історіографічні розробки, а суто історичні дослідження пропагандистського або героїко-патріотичного характеру. Характерною особливістю було те, що історіографічні праці з'являлися, зазвичай, у ювілейні роки Жовтневої революції. Так, зокрема, у 1937 та 1942 рр., тобто у 20-у та 25-у річниці Жовтня з'являються роботи Б. Грекова [3] та І. Мінца [4] відповідно.

У роки „хрущовської відлиги” та руху шістдесятників (друга половина 1950-х–початок 1960-х рр.) спостерігається часткове повернення дослідників до проблематики національно-визвольних рухів, розширення доступу науковців до архівів. У 1957 р. було засновано „Український історичний журнал”, що й тепер є флагманом розвитку вітчизняної історичної науки.

Дещо пізніше – у другій половині 1960-х–1980-х рр. дослідники СРСР, УРСР підготували праці, в яких обґрунтовувалися предмет і метод, періодизація історіографії, методологічні принципи і конкретні методи історіографічного дослідження, його джерела, аналізувався процес нагромадження історичних знань тощо [5; 6; 7]. У працях А. Санцевича [8], В. Дядиченка [9] дається узагальнююча оцінка розвитку історичної науки в Україні. Все ж зміст цих праць позначений тавром марксизму-ленізму, що вимагає переосмислення викладеного в них матеріалу, історіографічних концепцій і низки висновків.

Якісні зміни відбуваються і в стані історіографії історії революції. Так, наприклад, значно збільшується кількість історіографічних праць, у яких висвітлюється історіографія історії революції, історіографія окремих її аспектів, регіональна історіографія.

Крім того, у працях радянських дослідників спостерігається розширення жанрового і тематичного спектру, а також розширюється традиційне тематичне коло. Так, зокрема, об'єктом вивчення стають історичні установи та їхня діяльність; тенденції проблематики, що вивчається; зміни методології наукового пошуку; окремі історіографічні праці [10, 10]. Серед значного масиву досліджень у цей період вирізняються роботи І. Шермана [11; 12].

І. Шерман, аналізуючи радянську історіографію громадянської війни в СРСР на першому етапі її розвитку, зупинився і на огляді робіт, присвячених громадянській війні в Україні, боротьбі українського народу проти іноземної військової інтервенції, Гетьманату та його аграрній політиці. Зокрема, об'єктом уваги автора стали напрацювання Р. Ейдемана і М. Какуріна, А. Бубнова, М. Рубача. В іншому своєму дослідженні І. Шерман проаналізував сучасний для нього період (1956–1967 рр.) української радянської історіографії з проблем громадянської війни в Україні. Історик акцентує свою увагу на дослідженнях боротьби українського народу проти німецької окупації, гетьманщини й Директорії. Тут автор зупиняється на роботах Г. Заставенка, В. Тичини, Є. Скляренка, Ю. Білана та ін.

У публікації В. Тичини [13] в контексті розгляду історії історіографії визвольної боротьби проти німецьких окупантів і внутрішньої контрреволюції в Україні у 1918 р. побіжно проаналізовано основні тенденції у вивченні питань із історії боротьби селянства України проти іноземних інтервентів та П. Скоропадського.

У 1970-х рр. продовжується розвиток радянської історіографії історії революції. Так, зокрема, в окреслений період виходить друком історіографічне дослідження П. Денисовця [14]. Статтю, опубліковану на сторінках „Українського історичного журналу”, присвячено аналізу радянської історіографії революційних аграрних перетворень в Україні 1917–1921 рр. Автором окреслено основні тенденції у вивченні питань із історії боротьби селян України проти контрреволюційних урядів.

До історіографії питання формування сільської інтелігенції в роки громадянської війни звертався у своєму дослідженні В. Бронніков [15]. Побіжно він зупинився на аналізі праць, присвячених вирішенню земельного питання в Українській Державі. Значно більше уваги автор приділяє аналізу робіт, в яких мова йде про класову боротьбу та створення перших сільськогосподарських колективів. Об'єктом уваги В. Броннікова стали напрацювання Р. Ляха, Ю. Кондуфора, Ф. Чмиги.

В окреслений нами період дослідження з'являється ціла низка праць, присвячених критиці західної історіографії громадянської війни й іноземної інтервенції. З усього масиву наукової літератури, присвяченої цій тематиці, виділимо, насамперед, збірку статей „Из истории гражданской войны и интервенции 1917–1922 гг.” [16]. Дослідник зустрічається тут з цілим рядом матеріалів та статей, які стосуються історіографічного аспекту нашого дослідження. Так, наприклад, тут опубліковані статті В. Наумова [17], М. Супруненка [18], С. Фоміних [19], Ю. Афанасьєва [20], А. Косаківського [21]. У всіх цих дослідженнях одразу кидається в очі беззастережна критика так званих „буржуазних фальсифікаторів історії Великого Жовтня”.

Підсумком роботи радянських вчених над тематикою історіографії історії революції в Україні стала ґрунтовна колективна праця „Историкография истории Украинской ССР”, яка була опублікована у 1986 р. за загальною редакцією І. Хміля [22]. Вказана праця цінна тим, що в ній представлено періодизацію розвитку радянської історіографії історії Великого Жовтня, з'ясовано особливості кожного з етапів. За

задумом праця являє собою додатковий том багатотомного видання „Истории Украинской ССР” і розкриває історіографічну основу. Матеріал розглядається в плані основних аспектів і у відповідності з проблемно-хронологічним принципом. В історіографії історії революції виокремлено вивчення українськими радянськими істориками таких проблем: більшовицьке керівництво революційними масами і радами; рушійні сили революції та їхній переможний союз; боротьба трудящих України проти внутрішньої контрреволюції та імперіалістичної інтервенції тощо.

Наприкінці 1980-х рр., в умовах демократизації і гласності, на сторінках „Українського історичного журналу” з'явилися публікації М. Варшавчика [23], Я. Калакури [24], В. Якуніна [25], в яких розкрито особливості радянської історичної науки в часи сталінського тоталітаризму й на наступних її етапах. У них показувався негативний вплив сталінізму на сферу історичних знань, визнавалися суттєві недоліки в історичній науці, які існували наприкінці 1980-х рр., визначалися шляхи її оновлення, давалися історіографічні огляди найновіших публікацій, що започаткували перегляд багатьох сторінок радянської історії і особливо 1920 – 1930-х рр. Значна увага зверталася на дослідження, в яких закладалося нове бачення історичних альтернатив розвитку суспільства. З кінця 1980-х рр. історики прагнули осягнути специфіку взаємовідносин між владою і наукою в умовах панування комуністичного режиму.

Однак усі ці позитивні зміни здійснювалися в рамках висунутої партійно-радянським керівництвом концепції гуманно-демократичного соціалізму і певною мірою модернізованої комуністичної ідеології, що не дозволило досягти якісно нових результатів у переосінці історичних знань. Тому, як і раніше, переважна частина істориків визнавала поступальний розвиток радянської історіографії.

Таким чином, підбиваючи підсумки історії розвитку радянської історіографії історії революції, стверджуємо, що Українська Держава 1918 р., аграрна політика П. Скоропадського не стали предметом самостійного наукового вивчення радянської історіографії. Ці питання радянськими історіографами досліджувались в контексті аналізу історіографічного матеріалу, присвяченого боротьбі трудящих мас України проти сил внутрішньої контрреволюції, а також проти австро-німецьких окупантів. Радянська наука не лишила праць, які б узагальнили історіографічний спадок вчених, налаштованих проти комуністичної ідеології.

За межами України історія Української Держави успішно досліджувалась в період 1940–1980-х рр. в часописах „Визвольний шлях” (виходить з 1947 р., видає Українська Видавнича Спілка в Лондоні), „Смолоסקип”, „Сучасність” (видавався з 1961 р. до 1991 р. в Мюнхені) і особливо „Український історик” (виходить з 1963 р. в Нью-Йорку, Торонто, Мюнхені).

Однак зарубіжна українська історична наука не приділяла увагу історіографічним дослідженням, що хоча б якоюсь мірою стосувалися нашої теми. На відміну від радянської історичної науки вона не створила навіть узагальнюючої історіографічної праці, де було б проаналізовано доробок дослідників, присвячений Українській революції 1917–1920 рр.

Можна виділити хіба що нарис історіографії про українську історичну науку в еміграції другої половини ХХ ст., який подає Н. Полонська-Василенко в своїй „Історії України”. Вона вказує на головні осередки історичної праці в еміграції: Прага, Берлін, частково Париж, Мюнхен, Аугсбург, Вінніпег та Нью-Йорк [26, 8-14].

Як зазначає професор Я. Калакура, „Українська історіографія більше як 60 років виявилася конфронтаційно розірваною ніби на два ворогуючі табори: так званий буржуазно-націоналістичний, представлений здебільшого істориками української діаспори, і марксистський – в СРСР, УРСР. Звичайно, кожен з цих таборів не відзначався методологічною та ідейною монолітністю, розвивався за відповідними суспільними законами. Треба бачити принципову різницю в течіях і напрямках як радянської, так і діаспорної історіографії, підходячи до них диференційовано, персоналістично” [27, 12].

На початку 1990-х рр. розпочинається сучасний етап у розвитку історіографії історії революції, у тому числі аграрної політики П. Скоропадського. На цьому етапі відбувається відхід українських істориків від ідеологічної та методологічної однобокості, властивій радянській історіографії. Сучасні українські дослідники перебувають у сприятливих умовах для наукової діяльності: відсутня політична цензура, вільним є доступ до архівосховищ, у тому числі раніше секретних, межі дослідницького поля не обумовлюються відповідними партійно-державними настановами тощо. Тому й не дивно, що по-новому осмислюються факти з історії України, відроджується історіографічна традиція, знищена в 1930-х рр., модернізується поняттєво-категоріальний апарат та методологічний інструментарій.

Як і в радянський період, у часи незалежності України вітчизняними істориками з не меншим зацікавленням досліджуються проблеми Української революції. За даними, що наводять І. Курас, В. Солдатенко, за 1991–1997 рр. захищено 52 дисертації на здобуття ступеня доктора (10) та кандидата (42) історичних наук, які присвячені вивченню подій і процесів в Україні в 1917–1920 рр. У п’яти працях увага зосереджувалась на вивченні різних аспектів історії Української Держави П. Скоропадського [28, 9].

Історіографія як одна з галузей історичної науки по-своєму відреагувала на всі ті позитивні зміни в дослідженні історії Української революції, про які йшла мова вище. Вже в першій половині 1990-х рр. з’являються перші спроби переосмислення історіографічного матеріалу, присвяченого історії Української революції загалом, так і Гетьманату 1918 р. зокрема. Так, В. Друмов та В. Шкварець [29] звернулися до аналізу зарубіжної історіографічної спадщини, присвяченої Українській Гетьманській Державі 1918 р. У статті проаналізовано праці П. Христоюка, Д. Дорошенка, І. Мазепи, Л. Шанковського, Н. Полонської-Василенко, О. Субтельного, В. Іваниса, С. Шелухіна, С. Доленги та ін. Для нас праця має менший інтерес, оскільки В. Друмов та В. Шкварець у своєму дослідженні лише побіжно акцентували увагу на аграрній політиці П. Скоропадського у висвітленні зарубіжної історіографії.

У другій половині 1990-х рр. вийшли друком декілька праць історіографічного характеру, в яких автори, окрім екскурсу в літературу про Українську революцію 1917–1920 рр., вдаються до аналізу робіт

з історії Української Гетьманської Держави. Однак більшість з них не є комплексними та системними. Автори подекуди звужують сферу історіографічного осмислення хронологічно або ж обмежуються побіжним оглядом літератури, достатнім для вирішення локальних проблем власного дослідження. Так, історіографи національно-визвольної революції 1917–1920 рр. В. Капелюшний [30] та Л. Радченко [31; 32] мали на меті вивчення лише сучасного стану розробки проблеми, у той час як А. Буравченков [33], Н. Земзюліна [34] та М. Кармазіна [35] зосередилися переважно на осмисленні досліджень соціальних та політичних явищ і процесів.

Першими, по-справжньому вдалими спробами комплексного аналізу історіографії та концепції української революції стали роботи В. Солдатенка [36; 37], в яких творчо опрацьовані насамперед праці М. Грушевського, В. Винниченка, П. Христоюка, Д. Дорошенка, М. Шаповала, С. Петлюри, І. Мазепи. Однак монографії В. Солдатенка не є суто історіографічними роботами; в усякому разі, автор не ставить собі за мету системний розгляд відповідного масиву літератури. Цьому досліднику властиве вельми критичне ставлення як до творців Гетьманату і пропонованої ними моделі державного устрою, так і до публікацій прихильників гетьмана П. Скоропадського. Базуючись на уважному розгляді та порівняльному аналізі цих праць, В. Солдатенко розмірковує над проблемами інтерпретації подій 1917–1920 рр. в Україні (фактологія, концепція, періодизація, оцінка). Студії містять ряд зауважень та спостережень щодо змісту зарубіжної історіографії проблеми, а також деякі зауваження щодо тенденцій розвитку новітньої вітчизняної.

Здобутки і проблеми української історіографії на зламі ХХ і ХХІ ст. історіографія історії Української революції опрацьовуються Л. Зашкільняком, О. Павлишиним [38], В. Капелюшним [39] та рядом інших дослідників.

В. Капелюшний у своїй монографії з’ясовує питання періодизації історіографії історії Української революції, характеризує окремі її етапи та загальні тенденції. Висвітлюючи доробок дослідників щодо економічної політики України у 1917–1921 рр., автор описує й історіографічну ситуацію із студювання аграрної політики П. Скоропадського.

Ф. Проданюк у дисертації, присвяченій внутрішній політиці Української Держави, коротко зупиняється й на історіографії аграрної політики гетьмана [40].

Н. Ковальова, вивчаючи аграрну політику українських національних урядів 1917–1921 рр., на прикладі діяльності Центральної Ради, Української Держави та Директорії УНР, частково зупиняється на історіографії аграрної політики П. Скоропадського [41]. Комплексно досліджуючи аграрну політику Української Держави, Г. Терела у відповідному розділі дисертації ґрунтовно, максимально об’єктивно аналізує стан наукової розробки теми [42].

Вагомий внесок у розвиток вітчизняної історіографії історії аграрної політики П. Скоропадського зробив Б. Малиновський, який дослідив аграрну політику Австро-Угорщини та Німеччини в Україні у 1918 р. [43]. Г. Пітик, вивчаючи селянське питання в період з квітня 1918 р. по серпень 1919 р., [44] детально зупиняється на